Met een scheef oog

Herman Pleij

Tijdsbeelden
aan de hand
van mijzelf

2022 Prometheus Amsterdam

1 Schetsen met een scheef oog

Scheel als een otter

Een glossy deed een paar jaar geleden wat glossy's voortdurend doen, namelijk een reeks columns bedenken rond een vraag die aan BN'ers kon worden voorgelegd, en nu ook aan mij. Daarbij moest de vraag zo uitdagend zijn, dat de gemiddelde BN'er de ijdelheid voldoende gestreeld kon voelen om hierop, liefst onbezoldigd, een antwoord te geven. Nu behoor ik tot de laagste en tegelijk lastigste categorie Bekende Nederlanders. In het wild roep ik associaties op met allerlei tv-programma's, maar ook met voormalige buurlieden, klas- en studiegenoten. Dit lijstje kan gerust uitgebreid worden met voetbalclubs, studentenverenigingen, verlichte kerkgenootschappen, rijwielwerkplaatsen en jongerenorganisaties van politieke partijen. De heimwee kolkt vervolgens zo heftig op, dat het onverdraaglijk blijkt om mij niet meteen als hechtpunt te kunnen plaatsen: 'Ik ken je (zelden "u") / we kennen elkaar, maar je moet me even helpen... hoe is de naam ook alweer?' Deze uitnodiging tot publieke expositie is niet zelden verbonden met een weddenschap in de vriendenkring aan een belendende tafel in café of restaurant.

Hoe dan ook voert dit allemaal naar het vroeg of laat rondschallen van de eigen naam, graag met toelichting, want alleen aan zo'n naam blijkt men nog lang niet genoeg te heb-

ben. Echt pijnlijk kan het worden als niemand aan tafel het goed geraden heeft, wat een enkele keer tot lichte agressie in mijn richting leidt. Sta ik soms de boel een beetje voor de gek te houden? Échte BN'ers worden nooit veroordeeld tot die gênante zelfvertoningen in het openbaar.

De vraag van de glossy luidde: 'Wat is uw favoriete lichaamsdeel?' Meteen zag ik, met een half oog op het lezerspubliek, hoe ik mijn lijden enigszins zou kunnen verzachten door aandacht te vragen voor een saillant herkenningspunt in mijn uiterlijk: ik ben zo scheel als een otter. Daar kon ik nu losjes op wijzen als handig herkenningspunt, maar dan zonder speciaal in te gaan op de evidente nadelen daarvan sinds mijn peuterjaren. Niemand hoefde immers te weten hoe snel ik mij wilde bevrijden van oogplakpleisters op mijn goede oog zo gauw ik de hoek om was – met het inmiddels bekende gevolg. Of kennis te hebben van het door mijzelf verwijderen van schattig bedoelde foto's met pleister uit de fotoalbums, waaronder één met opgeverfd nepoog dat mij het aanzien gaf van een zwaar gehandicapte kabouter. Ook over de latere nadelen wil ik het niet hebben, al is er toch sprake geweest van het missen van carrières in voetbal, volleybal, honkbal en tennis, waardoor alleen wielrennen overbleef. Daarbij leek afstand schatten geen overheersende rol te spelen, een zekerheid die mij toch meermalen in vriendengroepen opgebroken is, maar ook weer met het voordeel dat men mij graag in lange solo's liet wegrijden en op voorhand afzag van aanklampen.

Hoe dan ook lag bij het beantwoorden van de vraag een uitgelezen kans voor beslissende gezichtsherkenning in de toekomst. Om herhalingen te voorkomen had men eerdere bijdragen meegestuurd, die tot mijn opluchting niet alleen een lui oog onbesproken lieten maar zich evenmin verlaagden tot bij veel halfbakken BN'ers voor de hand liggende

grappenmakerij. Het gaat dus om mijn rechteroog, voor de kijker links. Daarmee is al meteen de voornaamste attractie gegeven. Probeer mij maar eens aan te kijken. Lukt niet. Geen land mee te bezeilen. Kijk ik soms naar een ander? Tegelijk naar iedereen? Totale ontregeling. Maakt het zand al rul bij de eerste ontmoeting. Formaliteiten horen bij harde grond, in het zachte zand bloeien de dromen. En dat allemaal dankzij mijn rechteroog. Dat heeft ook menig student doen relaxen. Wie kon ik toch bedoelen als ik wat vroeg? Bij het eerste college zei ik, dat ik altijd degene die naast je zat op het oog had. Dit verhoogde alleen maar de ontregeling, want ook langs die weg kwam je er nooit achter wie ik in het vizier wilde krijgen. Maar in ieder geval was de vereiste oplettendheid gegarandeerd.

De brutaalste studenten durfden wel eens te vragen hoe dat allemaal zo gekomen was. Voor antwoorden beschikte ik over drie versies. Graag verhaalde ik over een tragische jeugd als oorlogskind, tijdens de Hongerwinter gedwongen om voedsel te kiezen uit een voor de neus gehouden ruiker verdroogde wortels. Steeds stelde ik de keus uit. Welke zag er het lekkerst uit? Mijn ogen flitsten heen en weer, als de dood om na een ongelukkige keus alle andere opties te verliezen. De afloop mocht duidelijk zijn. Ook had ik een strikt medische versie in huis die over het algemeen weinig empathie losmaakte, maar toch indrukwekkend genoeg klonk. De derde koos ik het liefst. Als student was ik bezeten van werk en uitstraling van Jean-Paul Sartre. Mocht ik zijn diepte niet halen, dan beschikte ik nog over de nodige aanleg om hem qua visuele afwijking te evenaren. Scheler dan Sartre kwam eigenlijk nooit voor. Aan het einde van zijn leven bleek hij zelfs vage beelden te hebben van mensen schuin achter zijn rug. Om hem te overtroeven zou ik hard moeten trainen. Al-

tijd waren er studenten die dan zacht begonnen te applaudisseren. Hadden zij ook maar zo'n oog. Gelukkiger zou zo'n stukje lichaam je niet kunnen maken.

De dwang om het eigen verleden te ordenen naar hoofden bijzaken ten einde de brokstukken in een zinvol verband te kunnen plaatsen wordt gedwarsboomd door niet in te passen herinneringen. Die moeten dan bijgesteld worden. Daar komt nog bij dat ik door mijn luie oog meer context meen te kunnen toevoegen of wat daar inmiddels voor door moet gaan. Nemen mijn vrouw en ik eensgezind bij het fietsen de natuur op, dan zie ik iemand aan de zijkant opdoemen die zij nog lang niet in de gaten heeft. Anderzijds mis ik niets dankzij mijn goede oog dat het normale panorama geeft. Ik zie dus meer, toegegeven, hier en daar wat troebel en ook met de nodige overlappingen. Dat kan hoe dan ook helpen bij het aanbrengen van een betere orde in de dingen van toen, nu een en ander zo ruim gesorteerd in mijn geheugen ligt. Maar al zie ik meer, de blik blijft toch scheef.

De waarheid wordt daardoor voortdurend gelogen in de volgende tijdsbeelden van oorlog tot revolutie aan de hand van mijzelf. De aangebrachte verbanden dragen de twijfel met zich mee, hoe vanzelfsprekend ze soms ook lijken. Zo schiet ik sinds mijn jeugd op straat, in de trein en vanaf terrassen mijn medemens denkbeeldig overhoop. Ook grote bouwwerken maak ik graag met de grond gelijk. Virtueel dus, aan mij valt niets te merken terwijl ik aan het werk ben. Daarbij bedien ik me van gevarieerd wapentuig, dat ik in de loop der jaren met groeiende expertise weet uit te kiezen en te bedienen. Mijn specialiteit is de mortier, die ik het liefst gebruik vanuit rijdende treinen. Aan de horizon gelegen boerderijen blaas ik met granaten op, die in een perfecte kromme baan hun doel weten te vinden.

Merkwaardigerwijze neemt de noodzaak om ruimte te creëren door de omgeving te verdelgen met het klimmen der jaren toe. Onlangs heb ik voor het eerst een vlammenwerper gebruikt om een groep amateurschilders weg te vagen. Met artistieke schorten voor stonden ze in de tuin van een museum achter heuse schildersezels een model te portretteren. Weg daarmee, besloot mijn brein, en even later had ik weer vol zicht op de bloeiende struiken. Moest ik niet eens een arts raadplegen? Maar ik heb nergens last van en leid een harmonieus leven vol bescheiden tegenspoed, klein geluk en soms wat meer van beide. Misschien draag ik een enigszins overdreven ventiel mee voor anders onbedwingbare agressie. Dan wens ik iedereen zo'n onopvallend rugzakje toe.

Wat me alleen minder bevalt, is het onbeheersbare en vooral barbaarse van deze reflex. Gewoon een dwangneurose dan? Moet een arts bij het aanhoren van zo'n verhaal niet zijn geheimhoudingsplicht opschorten om het landelijk centrum voor terroristenbestrijding te verwittigen? Antwoorden zijn minder eenvoudig dan het lijkt. Ooit hoorde ik op de radio een oorlogsveteraan precies dezelfde symptomen benoemen. Hij schreef die zonder aarzelen toe aan zijn traumatiserende ervaringen bij de gevechtshandelingen rond de Grebbeberg, die in mei 1940 vele slachtoffers hadden geëist. Sindsdien schoot hij van tijd tot tijd als een dolleman in het rond – net als ik. Maar ik heb nooit aan enige oorlog hoeven deelnemen, terwijl ik zelfs niet eens als dienstplichtige in het leger heb gezeten. Mijn wapenkennis ontleen ik aan thrillers en oorlogsboeken, films en tv-series. Misschien schiet het halve Nederlandse volk elkaar wel dagelijks virtueel aan flarden.

Alles valt met alles te verbinden. De oorlogsveteraan en ik hebben hoe dan ook iets gemeen, met mogelijkheden in de freudiaanse sfeer rond voortplantingsdrift of anders wel jun-

giaans gedeelde archetypen. Maar zulke causale verbanden zijn eerder gelegenheidsconstructies om je te verzoenen met het onvermijdelijke heden. Er zit altijd een doel achter het (re)construeren, koesteren en etaleren van het eigen verleden. Zo'n bestemming hoeft niet speciaal de drijfveer te zijn om op gang te komen, het kan evengoed om het creëren van intimiteit gaan. En soms is het een ander die de diepere beweegredenen achter je zorgvuldig geplooide herinneringen moet onthullen.

De waarheid klopt niet

Net twee jaar oud en op de arm van mijn vader zag ik eind april 1945 geallieerde vliegtuigen voedsel droppen in kisten die aan parachutes naar beneden dwarrelden op de hei tussen Hilversum en Bussum. Mijn vader zette me op de grond tussen de aardbeienplantjes achter in de tuin, ik bleef omhoog kijken maar door de kastanjeboom kon ik niets meer zien. Even later holde hij in een overall met armband de hei op, samen met nog wat andere mannen. Pas toen haalde mijn moeder me binnen en zei dat hij zo weer terug zou komen, met allerlei lekkers. Einde herinnering, op verzoek maar ook ongevraagd eindeloos opnieuw afgedraaid in gemiddeld drie minuten. De speelduur was in de loop der jaren wel toegenomen, want ik werd voortdurend door mijzelf vergast op nieuwe details: een zwak zonnetje, een licht briesje, de geit van de buren die toekeek, de stem van mijn moeder die ons riep. Je kon je oudste herinnering kennelijk activeren en verder aankleden, alles lag immers opgeslagen op je harde schijf, het was slechts zaak om een en ander er in de juiste samenhang weer uit te krijgen. Die kunst verstond ik dus, gedreven

zelfverkenning, hulp overbodig. Ik merkte dat dit opwindende proces nog het best verliep als ik mijn oerherinnering ongestoord vertelde en opschreef. Verbazingwekkend wat zo'n klein kereltje zo jong nog wist te filteren uit wat er zich voor zijn oogjes afspeelde. En ook hoe men op hogere leeftijd steeds meer details naar boven wist te krijgen. Enthousiast greep ik alle mogelijkheden aan om mijn oorlogservaringen uitentreuren te verhalen, de media niet uitgesloten.

Totdat mijn moeder mij rond haar tachtigste jaar uit de droom hielp. Dat deed ze heel behoedzaam en ook pas zo laat, omdat ze zag dat ik een vroege herinnering aan intiem contact met mijn allang overleden vader nodig had. Voor dat inzicht had ze niet gestudeerd. Maar door haar ervaringen als diamantslijpster in Antwerpen vanaf haar veertiende jaar en later als kapster te Hilversum had ze de betekenis van verhalen leren kennen. Bij dat soort werk was het praten met collega's en klanten minstens zo belangrijk als de arbeid zelf.

Je kon, zei ze, vanuit onze tuin de hei niet eens zien. En die vliegtuigen waren er zeker geweest, maar alleen als gebrom – ze vlogen te laag, ver weg achter de bomen. En de geit, die was een jaar eerder al opgegeten. Er bestonden wel foto's van mij op mijn vaders arm tussen de rijpe aardbeien op de grond, maar die waren van na de oorlog, met mij nog net als peuter. Deze foto's waren als dank achtergelaten door de ingekwartierde Canadezen die ons bevrijd hadden. Bovendien was er nog fotografeermateriaal uit de drukkerij waarvoor mijn vader werkte. Daar was hij enkele keren ondergedoken om aan de gedwongen 'Arbeitseinsatz' te ontkomen. En ja, vlak na de Bevrijding liep hij inderdaad in zo'n overall rond, want ondergronds hadden ze ook wat gerommeld met persoonsbewijzen en voedselbonnen.

Kortom, deconstructie van mijn hele verhaal, we konden weer opnieuw beginnen. Maar dat was niet nodig. Mijn moeder wist heel goed waarom ik die familiefoto's en filmfragmenten over de Bevrijding door elkaar gemonteerd had en nog eens opgesierd met talrijke details uit een geheugen van later. Maar steeds met mijn vader en dat aanhankelijke zoontje in de hoofdrol. Als volwassene wilde ik alsnog een innig contact met hem vastleggen, of beter gezegd: bewijzen. We leken niet veel op elkaar, noch in uiterlijk noch in aanleg. Gelukkig hoefde ik aan zijn vaderschap niet te twijfelen, want hij had net zo'n scheel oog als ik. Als kind heb ik hem nauwelijks gezien, maar dat geldt voor veel kinderen van mijn generatie. De vaders van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog werkten oeverloze dagen, ook nog een heel eind de zaterdag in, om hun kinderen een toekomst te bieden die zij zelf nooit gekend hadden. Aan het eind van de week waren die vaders moe, gingen toch 's middags met hun vrouw naar de markt en sliepen zondags een beetje uit, om daarna naar het voetballen te gaan met hun zoon.

Dat deed de mijne ook, al had die het extra druk als handelsreiziger in drukkerswaren. Een paar dagen in de week heel vroeg weg met de trein door heel Nederland, 's avonds na het avondmaal thuis, opgewarmd eten, daarna nog opdrachten op grote enveloppen uitschrijvend, in een prachtig schoolmeestershandschrift. Ik zag hem gewoon veel te weinig, en dat is later gaan opspelen. Daarom verzekerde ik mij van een intiem verleden van ons tweetjes, nog wel als ouverture van mijn eigen bestaan. Vroegste herinneringen bestaan. En al kloppen ze niet, ze zijn toch waar.

De drang om van je eigen verleden een kloppend verhaal te maken wordt allereerst gestuurd door kennis van de afloop, misschien wel de grootste hinderpaal voor de geloof-

waardigheid van geschiedschrijving in het algemeen. Die (vermeende) kennis over het eigen heden bepaalt in hoge mate welke voorvallen passend zijn of passend gemaakt moeten worden op grond van de groeiende constructie en het voortschrijdende inzicht. En juist die aangebrachte causaliteit kan het verhaal een dwingende overtuigingskracht verlenen.

Bovendien levert dat gemanipuleerde verleden ook nog eens formats op die als gietvorm kunnen dienen voor die verwarrende kluwen aan herinneringen. Zo raakte ik jarenlang bevangen door een model dat mijn vader het best kon typeren, namelijk dat van Willy Loman in Arthur Millers toneelstuk *Death of a Salesman* uit 1949. Op basis daarvan zocht, vond en veronderstelde ik veelzeggende gebeurtenissen in zijn leven die na enig polijsten precies duidelijk maakten waarom en wanneer hij keuzen had gemaakt en hoe hij die destijds moest hebben ervaren – en nog veel meer. Maar telkens kon ik nu de adem van mijn moeder in mijn nek voelen.

Daarom volgen hier geen memoires of een autobiografie, zelfs aan autofictie hoeft niet gedacht te worden, hoe aantrekkelijk dat begrip ook moge zijn. Maar ik ben niet van plan om dingen te gaan verzinnen. Verhalen over jezelf zijn nooit te vertrouwen, en zeker niet als je ze bewust omzet in fictie – dan schrijf je een roman: ook mooi, maar niks voor mij. Daarom kies ik voor tijdsbeelden aan de hand van mijzelf, vanaf mijn geboorte in de oorlog tot aan het begin van de jaren zeventig. Of van 'Eet je bord leeg, weet je wel hoe het in de oorlog was?' tot aan de ontketende revoluties van de jaren zestig en zeventig door die verwende oorlogskinderen en babyboomers: hadden ze nou nog niet genoeg kansen gehad? Of gingen ze gebukt onder scheve ogen van-

wege de in hun schoot geworpen voorspoed? Alsof ze uit eigen beweging niets konden. Iedereen kijkt schots en scheef tegen het verleden aan. Bij een enkele kun je dat al meteen vaststellen.

II Wederopbouw

Slagschaduwen van de oorlog

De schuifdeuren tussen de voor- en achterkamer van mijn geboortehuis, ook nog voorzien van een gordijn, gingen in de winter maar half dicht om wat warmte door te laten van de kolenkachel. In die achterkamer sliepen mijn zusje en ik, niet of nauwelijks gehinderd door het huiselijk verkeer zo vlakbij. Behalve als er visite was: kopje koffie, gebakje (eenmaal herhaald maar dan met een koekje), en daarna een borrel voor de heren en een glaasje advocaat (gele blubber met alcohol) voor de dames. Meestal was dat de inleiding op kaarten (klaverjassen of boerenbridge), waarbij het aanvankelijk gedempte praten overging in geëmotioneerde uitroepen.

Graag luisterde ik naar de conversaties aan het begin, die vrijwel nooit uit disputen bestonden maar eerder uit verhalen – nog jaren na de Bevrijding met de oorlog in de hoofdrol. Een enkele keer kwam de gezelligheid van toen ter sprake. Eigenlijk waren het meer verzuchtingen als de oorlog niet louter als ellende gememoreerd werd. Kennelijk konden er toen ook omstandigheden geweest zijn, waarnaar je heimwee mocht hebben. Ik durfde niet te vragen wat ze precies bedoelden, want dit soort verlangen was duidelijk niet geschikt om met kinderen te delen. Ze spraken er alleen over

met generatiegenoten die van elkaar wisten waarover ze het hadden. Toch klonken die afgeluisterde gesprekken licht besmuikt, wat alleen al uit de gedempte toon af te leiden viel.

Oorlogen en rampen brachten ook de nodige gezelligheid met zich mee. De normale orde was verstoord, de bestaande regels golden of werkten niet meer, en de mensen waren meer dan ooit op elkaar aangewezen om het beste ervan te maken. Maar wie moest je vertrouwen? Verraadde de één de buurman omdat zijn ras niet deugde, dan mocht diezelfde buurman bij een ander onderduiken omdat hij nu eenmaal de buurman was. Daardoor was het ook mogelijk om het gezellig te vinden in de oorlog, vooral onder degenen die vonden dat ze aan de goede kant hadden gestaan – en mijn ouders deugden op hun bescheiden manier. Ook maakte mijn moeder in de Hongerwinter van '44/'45 op een gammele fiets voedseltochten naar de familie in Twente, mede ten behoeve van de buren die dan op mij pasten. De uit zulke ondernemingen voortvloeiende bedreigingen en frustraties werden weer thuis ontladen rond de noodkachel. Alleen al door de kou kropen ze dicht bij elkaar rond die simpele warmtebron, ook nodig voor het koken. En dan kwamen de verhalen los over de grimmige buitenwereld die ze tijdelijk hadden getrotseerd en soms zelfs overtroefd. Bovendien was die boze wereld ook letterlijk buitengesloten door de verplichte verduistering van de woning, wat de behaaglijkheid nog eens aanzienlijk verhoogde.

En altijd was er ergens wel een borrel bij de hand die de uitgestalde bravoure en het opgeluchte lachen bevorderde. Die uitgelatenheid rond dat kacheltje stond in dienst van de angsten die hen weer zouden bekruipen in de nabije toekomst: de oorlog leek geen eind te kennen. Met z'n allen bonjourde men voor even de zorgen met humor de deur uit.

Mijn moeder had toen giechelend verteld over de avances van boeren bij wie ze onderdak zocht. Of over hun inhaligheid als ze te veel geld vroegen voor een overnachting in het hooi, waarvoor andere boeren zich weer schaamden. Die boden alles gratis aan, inclusief bakken koffie met ellenlange vellen die ze dan walgend in het bijzijn van zo'n aardige boer en zijn familie moest opslurpen. Iedereen gierde het uit als ze voordeed hoe ze alles kokhalzend probeerde weg te werken. En de hilariteit groeide naar een hoogtepunt als ze uitriep liever een boerenknuist op haar dij te voelen dan zo'n kom lauwe vellen te moeten wegslikken.

Een paar jaar later begreep ik die onderlinge vrolijkheid uit de oorlog beter. Veilig huizend op de zandgronden van het Gooi vond ik de Watersnoodramp van 1953 ook uitgesproken gezellig. Mijn ouders, zusje en ik waren niet weg te slaan bij de radio. Verslaggevers ter plaatse spraken met gejaagde stem over nooit vertoond natuurgeweld, waar zij als het ware middenin stonden. Op de achtergrond hoorde je de wind gieren en het water klotsen, wat de warmte van de kolenkachel extra behaaglijk maakte. Zelfs in de dagen daarna, toen het weer allang gekalmeerd was, wisten deze reporters het onheilspellende van het bleke zonnetje en de kabbelende watervlakten nog even spannend over te brengen: wat zou er nog allemaal aangetroffen worden als het water geweken was? Telkens daalden hun rampzalige berichten neer in een familiekring vol oud-Hollandse gezelligheid als stootkussen. Zelf hield ik al dagenlang tabellen bij van de slachtoffers uit exotische plaatsen als Krabbendijke, Oude-Tonge, Rilland-Bath, Dreischor en nog veel meer. Met mijn vriendjes streed ik om de vraag wie de meeste doden had, waarbij we een minstens zo stemming makende onenigheid in stand hielden over de herkomst en betrouwbaarheid van onze cijfers.

Er zat heel wat speling tussen wat de overlevenden zich van de oorlog meenden te herinneren en de simpele geschiedschrijving over goed of fout die zich parallel daaraan ontwikkelde. Die handige tweedeling werd graag overgenomen als het om publieke verklaringen ging over de eigen omgeving – aan meer objectiverende werkelijkheden op basis van de eigen ervaringen waren nog maar weinigen toe.

In dat opzicht vormde mijn blakende uiterlijk vanaf de geboorte ook een probleem. Graag verschool mijn moeder me achter haar rokken als ze de straat op ging. Was ik niet een moddervette peuter, die uitgerekend in de Hongerwinter besloten had om sterk uit te dijen? Kennelijk liep mijn gestel extra op schillen en korsten brood die ik van een paar schamele konijnen van de buren stal. In de rij staan bij de gaarkeuken ging met mij helemaal niet, ik was te verdacht gezond, een ondergeschoven Goering-baby, van voren heette ik toch al zo. Het moeten zulke omstandigheden geweest zijn die mijn moeder ingaven om als excuus voor mijn hollebollevraatzucht aan te voeren dat ik een oorlogskind was. Maar wat was daar dan mis mee? Eigenlijk was mijn ongelegen komende dikte maar bijzaak – 'oorlogskind' kwalificeerde gewoon elke afwijking van normaal, of het nu om uiterlijk ging, zweren, kromme benen dan wel een lelijk karakter. Tot ver in de jaren vijftig bleek dit excuus bruikbaar. Je was destijds aangemaakt uit inferieure materialen waardoor het kraakte in alle voegen.

Op school zouden we leren hoe het allemaal echt in elkaar stak bij die oorlog van onze ouders. Daaruit konden we dan opmaken wat de gepaste houding hoorde te zijn. Die was gauw duidelijk. Mijn generatie liep daardoor een blinde afkeer op van alles wat met 'Duits' te maken had. Die zetten wij graag om in actie: we moesten eenvoudig de oorlog over-

doen die onze ouders verloren hadden, en dus zouden we die moffen alsnog een lesje leren. Maar anders dan de vorige generatie kregen wij nooit de kans om een aardige of zelfs maar gewone Duitser te leren kennen. Voor schoolkinderen in de jaren vijftig werden de Oosterburen uitsluitend gemodelleerd naar marcherende ss'ers en kampbewakers. Ook de taal bereikte ons alleen in dat decor.

Zo ben ik nog eens uit didactische overwegingen een halfuur opgesloten in een nagebouwde dodencel van het Oranjehotel in Scheveningen. Ik had een quiz gewonnen over de Tweede Wereldoorlog, die bij een reizende tentoonstelling hoorde, ook neergestreken op het veldje voor onze school. Naast informatieve borden was er eveneens film en geluid, zodat mijn opsluiting tevens begeleid werd door Duits geschreeuw en klappende hakken. Om de stemming verder te bevorderen waren op de houten wanden quasiauthentieke afscheidsteksten gekrast uit werkelijk bewaarde brieven. De beloning bestond eruit dat ik kon navoelen wat het betekende om te wachten op je executie.

Het scenario voor de verlangde inhaalheroïek van jongeren werd vooral aangereikt door de jeugdboeken van vlak na de oorlog. Tegelijkertijd fungeerden die kinderboeken ook als vangnet voor de verliezersfrustraties van vele volwassenen. De meeste hadden een aanzienlijk succes dat wel enkele decennia kon aanhouden. Daardoor vormden ze ook een speciale categorie in de leesbibliotheek van mijn Lagere School. Bovenaan stonden de boeken van K. Norel, in het bijzonder zijn *Engelandvaarders* uit 1945. In die boeken vochten Hollandse jongens als het ware met blote vuist tegen een vijandelijke overmacht, waarbij God en Oranje hun baken en richtsnoer vormden. Telkens beukten ze erop los, slechts door de zwaargewapende horden van de laffe vij-

and moesten ze het onderspit delven. Maar in het man-tegen-mangevecht bleef geen Duitser overeind.

Bovenal moest duidelijk zijn wat goed of fout vaderlanderschap was. Die opzet leidde tot een beheerste toon in de meeste jeugdboeken. Er werden geen woeste wraakacties beschreven of dolzinnige heldendaden, maar eerder even beschaafde als oprechte vormen van verzet, die een waardig antwoord probeerden te geven op de barbarij van de bezetters. Zelfs de beschrijving van een enkele vergeldingsdaad tegen een plunderende landgenoot balanceerde hierdoor op het randje van oubolligheid. In P.J. Zonruiters *Jan van der Griend* (1947) bleef zo'n misbaksel een hele dag vastgebonden aan een paal midden in het dorp, met boven zich de tekst: 'Terwijl mijn landgenoten in nood verkeerden, plunderde IK hun verlaten huizen.' Dit initiatief was uitgegaan van de burgemeester, die voor zich uitbromde – er werd weinig gewoon gesproken in kinderboeken – dat het wel niet zou mogen, maar dat hij zeker wist dat het nu uit zou zijn met plunderen. En hij kreeg gelijk! De hoge heren van de rechtbank in de stad zouden de man later nog tot enige maanden gevangenisstraf veroordelen – maar dat was als mosterd na de maaltijd. Tegelijkertijd liet deze scène zien dat waarachtig verzet lag in het doortastende optreden van doodgewone mensen op het platteland, zonder enige verbeelding, of het nu om een boerenknecht ging dan wel een burgemeester. Daarentegen was men in de stad traag en aarzelend, verblind door eigenbelang. Had men de verdediging van het land maar overgelaten aan die plattelandskampioenen van de simpelheid!

Verbazingwekkend voor kinderen was wel dat onze ouders weer tamelijk snel de grenzen openden voor die gewetenloze vijand. Hoe kon dat? Mijn vader was daar een raadselachtig voorbeeld van. Hij mocht Duitsers. Voor hem

Illustratie uit het jeugdboek van P.J. Zonruiter, *Jan van der Griend* (1947).